

ARDAL GADWRAETH MAENORBŶR

ARFARNIAD A CHYNLLUN RHEOLI

Canllawiau Cynllunio Atodol

**Cynllun Datblygu Lleol 2 Awdurdod Parc Cenedlaethol
Arfordir Penfro**

**Dyddiad Cymeradwyo ar gyfer Ymgynghori: 15 Medi 2021
Dyddiad Mabwysiadu: 26ain Hydref 2022**

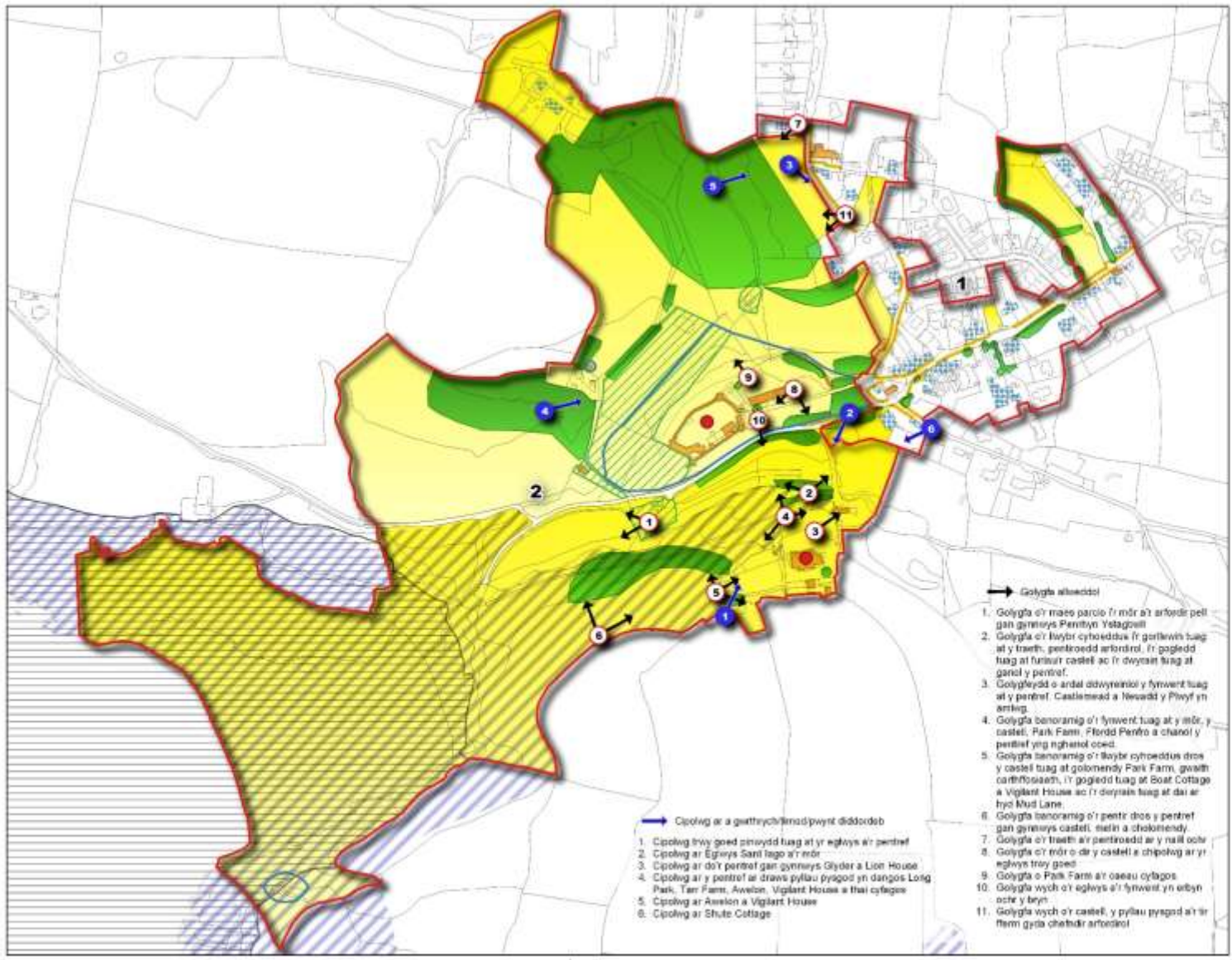
Introduction	2
The Planning Policy Context	4
Historic Development and Archaeology	5
Character Analysis.....	8
Character Area 1 – The Historic Village	10
Character Area 2 – The Castle and Environs	17
Building Materials	21
Landscape and Seascape Setting.....	31
Local Guidance and Management Proposals.....	35
Appendix A National legislation, policy and guidance.....	45

Cyflwyniad

1. Roedd cyflwyno Ardaloedd Cadwraeth yn deillio o'r ymwybyddiaeth gynyddol y gallai ardaloedd cyfan fod o ddiddordeb a gwerth yn ogystal ag adeiladau a choed unigol. Fe'u cyflwynwyd ym 1967 ac maent bellach yn dod o dan Ddeddf Cynllunio 1990 (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth), ac mae'n ofynnol i Awdurdodau Lleol bennu a dynodi 'ardaloedd o ddiddordeb pensaernïol neu hanesyddol arbennig, y mae'n ddymunol cadw neu wella eu cymeriad neu ymddangosiad fel Ardaloedd Cadwraeth.
2. Dynodwyd y rhan fwyaf o bentref Maenorbŷr yn Ardal Gadwraeth yn 1998. Ar ôl eu dynodi, mae'n ddyletswydd ar Awdurdodau Lleol i amddiffyn Ardaloedd Cadwraeth rhag datblygiad niweidiol, fel yr adlewyrchir yn y polisiau sydd wedi'u cynnwys yng Nghynllun Datblygu Lleol y Parc Cenedlaethol. Mae dyletswydd arnynt hefyd i adolygu ffiniau a nodi mesurau posibl ar gyfer gwella a diogelu'r Ardal Gadwraeth.

Gweler Map 1 drosodd.

3. Yn ychwanegol at y cyfyngiadau cyffredinol ar ddatblygiad a ganiateir ar draws y Parc Cenedlaethol, mae canlyniadau dynodiad Ardal Gadwraeth yn cynnwys y gofyniad am gydsyniad i ddymchwel rhai adeiladau/nodweddion ffiniau a'r gofyniad i hysbysu'r Awdurdod o gynigion sy'n effeithio ar rai coed.
4. Pwrpas arfarniad Ardal Gadwraeth yw diffinio rhinweddau'r ardal sy'n ei gwneud yn deilwng o statws Ardal Gadwraeth. Bydd hyn yn rhoi sail gadarn ar gyfer penderfyniadau rheoli datblygu ac ar gyfer mentrau gwella. Bydd hefyd yn galluogi datblygu fframwaith polisi cadarn ar gyfer rheoli'r ardal yn y dyfodol, lle gellir ystyried cynllunio a cheisiadau a chynigion eraill ar gyfer newid.
5. Gall newidiadau bach i eiddo yn yr ardaloedd cadwraeth gyda'i gilydd erydu eu cymeriad. Mewn rhai Ardaloedd Cadwraeth ym Mharc Cenedlaethol Arfordir Penfro, mae rheolaethau cynllunio ychwanegol dros newidiadau i flaen tai sy'n wynebu priffyrdd a mannau agored hanfodol. Gelwir y rheolaethau hyn yn gyfarwyddiadau Erthygl 4(2), ac mae angen caniatâd cynllunio i wneud rhai newidiadau.
6. Mae'r ddogfen hon yn gweithredu fel a ganlyn:-
 - Arfarniad o'r nodweddion amrywiol sy'n rhoi ei diddordeb pensaernïol a hanesyddol arbennig i Ardal Gadwraeth Maenorbŷr; y rhagdybiaeth yw eu bod yn cael eu cadw neu eu gwella fel sy'n ofynnol gan ddeddfwriaeth.
 - Cynllun rheoli yn nodi cynigion a all wella cymeriad ac ymddangosiad Ardal Gadwraeth Maenorbŷr.
7. Daw'r rhanddeiliaid perthnasol o'r sectorau preifat a chyhoeddus a bwriedir i'r ddogfen hon gael ei defnyddio gan y ddau.

Maenorbŷr
Ardal Gadwraeth
Dynodwyd 1997
MAPIAU 1

- Ardal Gadwraeth/ Ardaloeedd Cymeriad
- Adeiladau Rhestredig
- Gorchymyn Cadw Coed/ Coed sy'n bwysig i'r lleoliad
- Henebion Rhestredig
- Safle o Ddiddordeb Gwyddonol Arbennig
- Ardal Cadwraeth Arbennig
- Adeiladau Timod
- Adeiladau Ynni Postif
- Cwrtiau/ffryntiadau Allweddol
- Ardaloeedd Agored Hanfodol
- Cyflie i wella'r blaengwrt/cwrtii/ ffryntiadau siopau
- Cyflie i Wella'r Ardal
- Cyflie i Wella Nodweddion yn y Maes Cyhoeddus

- Golygfa allweddol
1. Golygfa o'r maes parclo i'r môr a'r arfordir pell gan gynnwys Penrhyn Ystafogall
 2. Golygfa o'r bayr cyhoeddus i'r gorllewin tuag at y traeth, penrhodd arfordir, i'r gogledd tuag at funnau'r castell ac i'r dwyrain tuag at ganol y pentref.
 3. Golygfydd o ardal ddwyrenol y fynwent tuag at y pentref, Castlemead a Newydd y Pwyl yn arllwng.
 4. Golygfa benorwig o'r fynwent tuag at y môr, y castell, Park Farm, Ffordd Penfro a chanol y pentref yng nghanol coed.
 5. Golygfa benorwig o'r bayr cyhoeddus dros y castell tuag at golomendy Park Farm, gwaith canffloadau, i'r gogledd tuag at Boat Cottage a Vigilant House ac i'r dwyrain tuag at dai ar hyd Mud Lane.
 6. Golygfa benorwig o'r pentre dros y pentref gan gynnwys castell, maen a cholomendy.
 7. Golygfa o'r traeth a'r penrhodd ar y naill ochr.
 8. Golygfa o'r môr o'r castell a chipolwg ar yr eglwys trwy goed.
 9. Golygfa o Park Farm a'r oaseu cylagos.
 10. Golygfa vach o'r eglwys a'r fynwent yn edlyn ochr y bryn.
 11. Golygfa vach o'r castell, y pylau pysgod a'r tir fferm gda cheudir arfordir.

- Ciplwg ar a giatteych/maedpwynt diddordeb
1. Ciplwg lwy goed pinydd tuag at yr eglwys a'r pentref
 2. Ciplwg ar Eglwys Sant Iago a'r môr
 3. Ciplwg ar do'r pentref gan gynnwys Glyder a Lion House
 4. Ciplwg ar y pentref se draws pylau pysgod yn dangos Long Park, Tar Farm, Awelon, Vigilant House a thai cylagos
 5. Ciplwg ar Awelon a Vigilant House
 6. Ciplwg ar Shute Cottage

Cyd-destun y Polisi Cynllunio

8. Mae Atodiad A i'r Canllawiau hyn yn nodi crynodeb o'r ddeddfwriaeth, polisi a chanllawiau cenedlaethol. Mae Polisi 8 Rhinweddau Arbennig y Cynllun Datblygu Lleol 2 yn darparu ar gyfer amddiffyn rhinweddau arbennig y Parc Cenedlaethol. Paratoir y canllaw hwn i gefnogi'r polisi hwnnw yn benodol maen prawf b) sy'n ceisio sicrhau na cholir hunaniaeth a chymeriad trefi a phentrefi.

Datblygiad Hanesyddol ac Archaeoleg

9. Mae'r enw yn deillio o *Maenor-byr*, a gymerir yn gyffredinol i gyfeirio at diriogaeth Sant Pŷr o'r chweched ganrif, yr Abad cyntaf a gofnodwyd ar Ynys Bŷr. Roedd yr ardal yn bwysig iawn yn ystod y cyfnod Cristnogol cynnar, gyda "Clas" Celtaidd, neu gymuned grefyddol wedi'i chofnodi ar Ynys Bŷr ac ym Mhenalun. Mae'r cysylltiad tybiedig hwn yn cael ei gwestiynu yn natganiad yr Athro R.F. Walker, mae e'n dweud fod "*bier* yn cyfeirio at rawn neu haidd; neu borfa" yn hytrach na'r offeiriad Celtaidd.
10. Fel cymaint o arfordir de Sir Benfro, mae tystiolaeth o anheddau cynnar, sy'n tystio i fanteision amlwg lleoliad arfordirol, pridd ffrwythlon, a hinsawdd dymherus. Mae yna lawer iawn o fflintiau cynhanesyddol wedi'u darganfod o gwmpas Maenorbŷr. Mae'r dystiolaeth helaeth hon o weithgarwch Mesolithig, Neolithig a'r Oes Efydd yn hynod bwysig a ddim i'w weld mewn mannau eraill yng Nghymru ac mae'r meintiau o ddeunydd a adferwyd yn dangos bod gan yr ardal dirwedd gynhanesyddol sylweddol. Yn gyfoes â llawer o'r safleoedd anheddu hyn mae henebion defodol fel Siambr Gladdu Neolithig y Brenin. Roedd cyfres o lociau pentir arfordirol ac amddiffynfeydd mewndirol yn dominyddu'r ardal gyfagos yn yr Oes Haearn, gan gynnwys Caer Bentir Old Castle Head i'r de-ddwyrain, Caer bentir Trwyn Greenala, ger Dwyrain Freshwater a Gwersyll Sgomer ger Lydstep.
11. Ychydig a wyddys am unrhyw hanes cynnar o'r castell. Mae'n bosibl ei fod - neu hyd yn oed yr eglwys fwy amlwg - yn safle amddiffynnol cyn 1146, pan gafodd ei grybwyll gyntaf. Mae'r fynwent yn rhannol grwn a allai awgrymu sail Oes Haearn neu Gristnogaeth gynnar.
12. Mae ymchwil yn awgrymu y gallai'r system llain-gaeau i'r gogledd-orllewin o Faenorbŷr ddyddio cyn yr anheddiad canoloesol ym Maenorbŷr, o bosibl yn dyddio i'r 9^{fed} ganrif neu'r 10^{fed} ganrif. Mae'r llain-gaeau amgaeedig hir cul sy'n rhedeg tua'r de o'r Gefnffordd yn nodwedd drawiadol o dirwedd De Sir Benfro ac yn ymestyn i'r gorllewin o Lydstep i Manorbier Newton, yr olaf ei hun yn dyst i dwf poblogaeth yn y 13^{eg} ganrif.
13. Dadleuwyd mai olion cyfundrefn gaeau cyfechelin fawr o ddyddiad cyn-Normanaid yw'r llain-gaeau, wedi'u haddasu a'u parhau mewn cyfundrefn maes agored canoloesol ym Maenor Maenorbŷr, a oedd yn cynnwys plwyfi Penalun a Maenorbŷr. Mae'n ymddangos bod hanes hir o ffermio tir â'r mewn tirwedd wedi'i chlirio bron heb goed wedi'i thorri gan ardaloedd o rostir ac eithin wedi parhau hyd at yr oes fodern. Mae'r dirwedd hynod hon yn cael ei ffosileiddio a'i chyfnerthu gan lociau gwrychog diweddarach sy'n dal i gael eu defnyddio heddiw, a'r cyfan yn frith o aneddiadau canoloesol a diweddarach cysylltiedig. Mae Cadw yn nodi'r dirwedd fel un o bwysigrwydd hanesyddol ac archaeolegol.
14. Ar ôl Goresgyniad Normanaidd de Sir Benfro ar ddiwedd yr 11^{eg}-12^{fed} ganrif, daeth Maenorbŷr yn rhan o iarllaeth Penfro. Yr arglwyddi cynharaf oedd y de Barris, teulu Eingl-Normanaid safle canolig, gyda gwaed Cymreig, o'r Barri ym

- Morgannwg, a gymerodd ran yng nngoresgyniad Iwerddon yng nghanol y 12^{fed} ganrif.
15. Yn tystio i bwysigrwydd canoloesol Maenorbŷr mae nifer o strwythurau arwyddocaol iawn sydd wedi goroesi, gan gynnwys y castell, yr eglwys, y faenor, y colomendy a'r felin. Yr un mor bwysig, yw'r nodweddion Tirwedd hanesyddol, gan gynnwys y cyfundrefnau caeau a ffiniau'r caeau, y parc ceirw, y pyllau pysgod a'r ffyrdd cynnar, fel Lôn Mead.
 16. Ganed Gerallt Gymro yng Nghastell Maenorbŷr yn 1146. Yn ei *Itinerary Through Wales* mae'n rhoi disgrifiad byw o'i fan geni, y mae'n ei ddisgrifio fel 'paradwys Cymru gyfan':-
 17. *“Yno saif y tŷ, i'w weld o bell oherwydd ei dyredau a'i greneliadau, ar ben bryn sy'n eithaf agos at y môr ac sydd ar yr ochr orllewinol yn cyrraedd cyn belled â'r harbwr. I'r gogledd a'r gogledd-orllewin, ychydig o dan y waliau, mae yna bwl pysgod rhagorol, wedi'i adeiladu'n dda ac yn nodedig am ei ddyfroedd dyfnion. Ar yr un ochr mae perllan ddeniadol iawn, wedi'i chau rhwng y pwll pysgod a llwyn o goed, gyda chrag gwych o greigiau a choed cyll sy'n tyfu i uchder mawr.”*
 18. Roedd Maenorbŷr Canoloesol yn anheddiad amaethyddol, gyda thystiolaeth glir o amaethu cymunedol mewn cae 'agored' mawr ar ei ochr ogledd-ddwyreiniol a phori ymyl yr arfordir i'r de. I'r gorllewin, yn ystod y cyfnod de Barri o leiaf, roedd tiroedd demen yr arglwyddi yn agos at y castell, yn cynnwys parc, coetir a ffynhonnell incwm holl bwysig yr arglwydd, y felin gyda phwll melin mawr ar ochr orllewinol y Castell. Ehangodd y Castell i amgáu cwrt allanol, a oedd bron yn sicr yn cynnwys y pentref canoloesol cynharach oddi fewn, fel oedd yn digwydd mor aml (e.e. Castell Caeriw, Castell Dinefwr, a Chastell Dryslwyn). Ffurfiodd y ffordd a oedd yn ymestyn i'r gogledd-ddwyrain o'r castell y brif stryd ganoloesol ddiweddarach, efallai gydag un rhes wedi'i chynllunio ar ei hochr ddeheuol.
 19. Mae darnau o'r hyn y credir eu bod yn furiau'r Parc Ceirw canoloesol wedi goroesi i'r gorllewin o'r castell. Roedd Parciau Ceirw yn hanfodol fel cyflenwad bwyd i nifer o faenorau canoloesol. Mae un o'r rhai lleol sydd wedi goroesi orau ym Mharc Llandyfái, arferai wasanaethu Palas helaeth yr Esgob. Damcaniaeth amgen yw, o ystyried maint cymharol fach y lloc a diffyg ffosydd ymylol, efallai mai hon yw'r berllan ganoloesol y soniodd Gerallt amdani.
 20. Un nodwedd o gynllun y pentref yw lleoliad pellennig yr eglwys ar yr ochr arall i'r dyffryn o'r castell. Er, fel priordy estron, collwyd yr eiddo i'r Goron, a daeth yn eglwys blwyf adeg y Diddymiad, parhaodd etifeddiaeth ganoloesol anheddiad ac uned ddaliadol ar wahân i'r pentref. Mae'n debyg bod yr adfeilion cyfagos yn Church Cottage yn rhan o faenor, a sefydlwyd ar y safle gan Briordy Cilmaen.
 21. Byddai cyfundrefn ffermio maes agored gyda stribedi wedi'u cymysgu wedi bodoli yn ystod yr Oesoedd Canol diweddarach, gan ddylanwadu ar esblygiad y pentref. Mae'r bloc mawr o leiniau gwrychog o amgylch y pentref heddiw yn

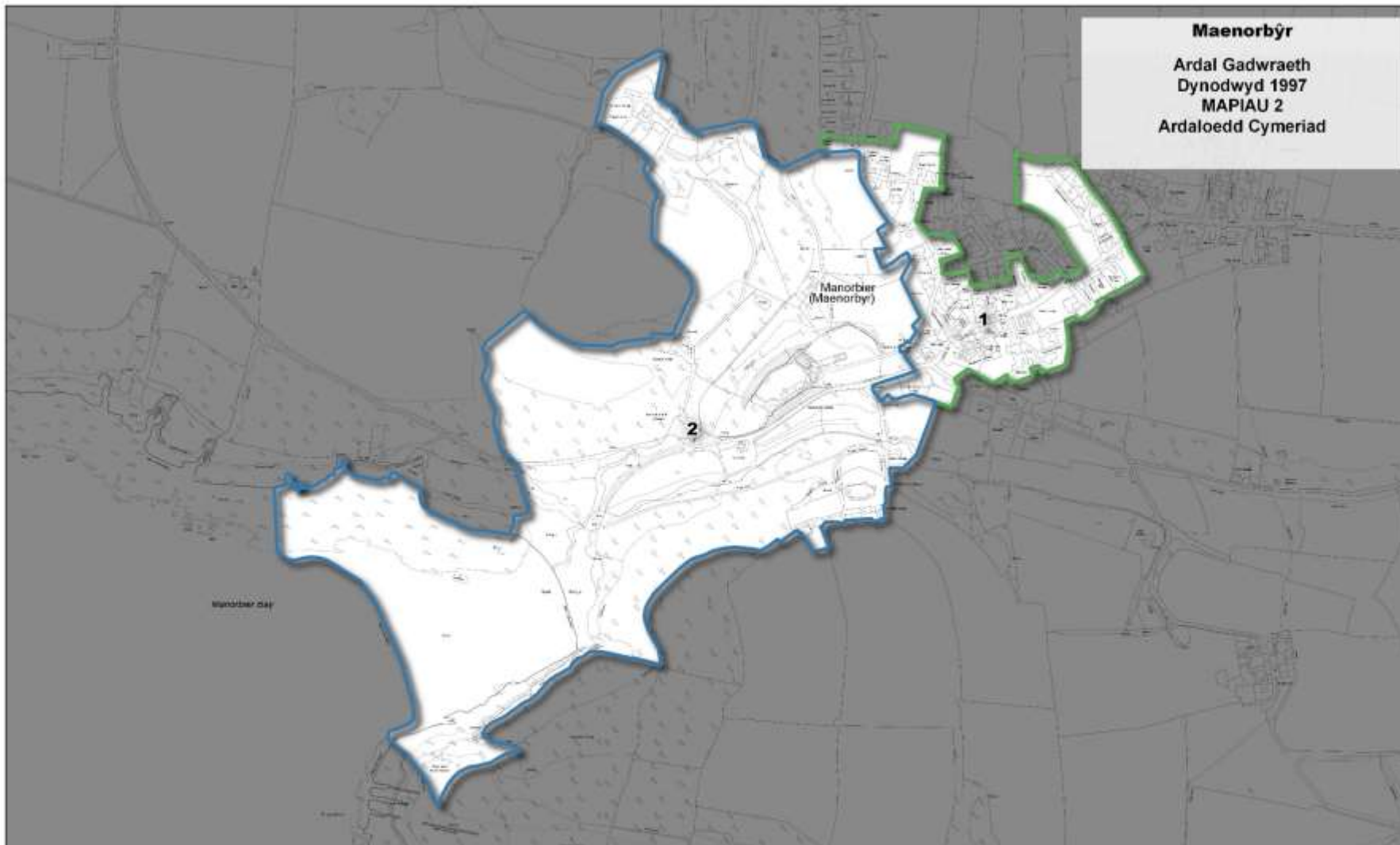
cynrychioli un o hen gaeau'r drefgordd ac yn parhau i fod yn enghraifft bwysig sydd wedi goroesi.

22. Yn nodweddiadol o'i gymeriad amaethyddol yn bennaf, mae bodolaeth hen ffald gwartheg ar ymyl ddwyreiniol y pentref, yn dyddio o ddiwedd y 18^{fed} ganrif. Newidiwyd y lloc yn rhannol yn 1900 pan adeiladwyd Tŷ'r Elor o fewn ei muriau ar gyfer elor angladd y plwyf.
23. Roedd smyglo yn rhemp yn y rhanbarth yn ystod y 18^{fed} ganrif a dechrau'r 19^{eg} ganrif, lle glaniwyd llwythi anghyfreithlon mewn llawer o gilfachau o amgylch Arfordir Sir Benfro. Mae'n ymddangos mai Maenorbŷr oedd y brif ganolfan, gyda'i gastell yn lle delfrydol i guddio nwyddau. Dywedwyd bod "y fasnach anghyfreithlon hon wedi cael ei hatal gan yr Arglwydd Cawdor, a fu bron â chael ei ladd yn y broses" - mae llythyr gan yr Arglwyddes Cawdor at Charles Greville dyddiedig 18 Tachwedd 1801 yn sôn bod yr ymosodiad hwn wedi digwydd yn Nwyrain Freshwater. Fodd bynnag, nodwyd yn 1804 bod "syrfëwr llanw Dinbych-y-pysgod wedi atafaelu 47 casgen o frandi ym Maenorbŷr.
24. Yn 1811 disgrifir y pentref gan Fenton fel "yn cynnwys ychydig o fythynnod y mae pobl yn byw ynddynt, a nifer fawr yn adfeilion". Mae Map Degwm 1842 yn dangos y pentref yn gorwedd yn bennaf ar hyd rhan ddwyreiniol-orllewinol stryd y pentref, mae darnau o'r cynllun hwn i'w gweld o hyd (e.e. Bwthyn Warlow a'r ddau deras bach o fythynnod).
25. Yn ail hanner y 19^{eg} ganrif dechreuodd Maenorbŷr ddatblygu fel encil glan môr 'ar gyfer pobl o ansawdd'. Heb os, datblygodd y diwydiant twristiaeth gyda chynnydd Dinbych-y-pysgod fel cyrchfan ffasiynol o ddechrau'r 19^{eg} ganrif, gyda sawl tŷ a bwthyn yn cael eu hadeiladu yn y 1860au a'r 1870au, gan gynnwys Teras Morfa a Glan-y-môr. Roedd llawer o'r eiddo mwy newydd wedi'u gosod yn ôl o'r ffordd ar dir eang.
26. Yn hanner cyntaf yr 20^{fed} ganrif roedd yn bentref glan môr ffasiynol, a oedd yn cael ei ffafrio gan bobl lenyddol gan gynnwys George Bernard Shaw, Walter de la Mare, Siegfried Sassoon, Virginia Woolf, a'r arlunydd Gwen John. Roedd W.A.S Benson, pensaer a dylunydd Celfyddyd a Chrefft enwog yn Llundain yn breswlydd dylanwadol yn y pentref. Ail-fodelodd 'Castle Corner' fel ei gartref, ynghyd â simnai Ffleminaidd gron yn debyg i'r math lleol, ac adeiladodd Neuadd y Plwyf mewn arddull Celfyddyd a Chrefft yn 1906, fel ystafell ddarllen i ddynion.

Dadansoddiad o Gymeriad

27. Mae cymeriad cyffredinol a ffurf cynllun Maenorbŷr wedi'i gysylltu'n gynhenid a'i hanes a datblygiad.
- Mae'r dirwedd ganoloesol wedi goroesi yn hynod gyfan, a gellir ei hadnabod o hyd o'r disgrifiad enwog gan Gerallt Gymro.
 - Mae'r castell canoloesol yn dominyddu lleoliad o bwysigrwydd archaeolegol aruthrol, mae'r adeiladau sydd wedi goroesi yn cynnwys y felin a'r colomendy.
 - Yn esthetig, mae lleoliad arfordirol adeiladau canoloesol y castell ac Eglwys Sant Iago yn hynod brydferth.
 - Mae gan graidd y pentref gymeriad gwahanol iawn, yn bennaf Fictoraidd glan môr sy'n cynnwys cymysgedd o fythynnod a filas mewn gerddi mawr, wedi'u gosod yng nghanol coed aeddfed.
 - Nodwedd nodweddiadol o'r pentref yw'r rhwydwaith o furiau terfyn calchfaen, y mwyafrif â chopinau nodedig.
 - Mannau agored sydd amlycaf, gyda rhwydwaith helaeth o lwybrau cyhoeddus yn darparu golygfeydd a fistâu gwych.
 - Mae'r palet pensaernïol o'r 19^{eg} ganrif yn bennaf, yn nodweddiadol ffenestri codi a rendro, gyda manylion syml.
 - Nid oes yna lawer o ddatblygiadau modern sy'n tynnu'r sylw, mae adeiladau modern yn tueddu i fod yn geidwadol o ran graddfa ac arddull.
28. Mae'r Ardal Gadwraeth wedi'i rhannu yn ddwy Ardal Gymeriad, gyda phob un yn cael ei thrafod yn y penodau canlynol. Mae'r Ardal Gadwraeth yn cynnwys 12 o **Adeiladau Rhestredig** a 3 **Heneb Gofrestredig** Dangosir y rhain ar y mapiau Ardal Cymeriad mewnosodedig, ynghyd ag **adeiladau tirnod** ac **adeiladau cadarnhaol** (adeiladau allweddol heb eu rhestru sy'n gwneud cyfraniad cadarnhaol i gymeriad yr Ardal Gadwraeth). Mae'n anochel bod yr Ardal Gadwraeth yn cynnwys nifer o nodweddion lleol (yn nodedig y muriau terfyn calchfaen).
29. Mae'r map mewnosodedig hefyd yn nodi **cwrttilau/ffryntiadau allweddol** (gan gynnwys waliau a rheiliau), **ardaloedd agored hanfodol** a **choed/grwpiau o goed pwysig**.

Gweler Map 2 drosodd sy'n dangos gwahanol barthau o fewn yr Ardal Gadwraeth.

Ardal Cymeriad 1 - Y Pentref Hanesyddol

30. Mae'r pentref wedi'i leoli ym mhen dyffryn yr arfordir, roedd patrwm yr anheddiad yn canolbwyntio ar brif ffordd y pentref. Mae'r 'ardal graidd' o amgylch yr Ystafell Ddarllen, sy'n meddiannu safle ynys amlwg ac oddi arno mae'r cyffyrdd i Lôn Mead a ffordd yr arfordir. Mae'r bythynnod a'r tai (gan gynnwys siop y pentref a Thafarn y Castell) wedi'u trefnu'n dda ac yn integredig, mewn cyferbyniad â chymeriad llai datblygedig Ffordd Penfro i'r gogledd a stryd y pentref sy'n rhedeg i'r dwyrain. Yma, mae tai mwy o fewn gerddi helaeth yn fwy amlwg, yn enwedig i'r dwyrain. Mae Glan-y-môr a Fernley Lodge yn ddwy enghraifft o dai Fictoraidd glan môr mawr. Yn anarferol, mae Teras Morfa, dau dŷ pâr mawr iawn gyda'u ffordd eu hunain a phadogau â choed ar eu hyd, wedi'i osod yn berpendicwlar i ffordd y pentref.

Ffigwr 1 - bythynnod yn dyddio o'n gynnar yn y 19eg ganrif

31. Gwelir y patrwm stryd cynharach mewn ychydig o fythynnod gan gynnwys Tenby House/Glenside a Bwthyn Warlow, mae'r rhain fel rheol yn wynebu ar stryd y pentref. Yn hanesyddol, roedd Ffordd Penfro yn llai adeiledig, a'i ochr ddwyreiniol yn cynnwys muriau gardd tal i raddau helaeth. Mae Pound Walls a Withy Hay yn eiddo cynnar sydd wedi goroesi, tra bod The Gate a Long Park yn dyddio o ddechrau'r 20fed ganrif, wedi'u hadeiladu i fanteisio ar y golygfeydd o'r môr.

Ffigwr 2 - Datblygiad o hwyrach yn y 19eg ganrif

32. Er gwaethaf cymeriad 19eg ganrif y pentref i raddau helaeth, mae gan y craidd potensial archaeolegol mawr, ychydig a gofnodwyd o'r anheddiad cynnar. Mae pump o'r adeiladau hanesyddol wedi'u **Rhestru**, gydag **adeiladau cadarnhaol** allweddol eraill heb eu rhestru wedi'u nodi o ran eu cyfraniad i'r strydlun.

Ffigwr 3 - adeilad cadarnhaol

33. Yr unig adeilad cyhoeddus yw'r Ystafell Ddarllen, adeilad steil Celfyddyd a Chrefft deniadol, gyda ffenestri Fenis bach a simneiau pigfain tal. Cafodd ei ddylunio gan W. A. S. Benson a'i adeiladu yn 1908 (Rhestredig Gradd II).

Ffigwr 4 – Adeilad Rhestredig Gradd II.

34. Mae nifer o furiau terfyn wedi goroesi, ac wedi'u nodi fel **cwrtilau/ffryntiadau allweddol**. Maent yn cynnwys muriau gardd neu amgaeau, gyda muriau gardd cefn talach ar hyd Heol Penfro. Mae'r waliau calchfaen hyn yn nodwedd amlwg o'r pentref, wedi'u gorffen gydag amrywiaeth o gopinau gan gynnwys 'iâr a cheiliog', 'babaloobies' (cerrig mân unionsyth) neu greigiau wedi'u golchi o'r môr a'u cymryd o'r clogwyni.

Ffigwr 5 - amrywiol fathau o gopinau wal

Ffigwr 6 - Rheiliau Edwardaidd

35. Yr argraff gyffredinol o'r ardal yw pentref anghysylltiedig i raddau helaeth, yn gymysgedd dymunol o eiddo, llawer i'r de a'r gorllewin gyda golygfeydd da o'r môr. Er bod llawer o'r pentref yn gymharol gaeedig (yn wahanol i natur agored ardal y castell), mae golygfeydd a chipolygon da o'r môr o dir y cyhoedd, yn enwedig ar hyd Heol Penfro. Mae **golygfeydd a chipolygon allweddol** wedi'u nodi ar y map mewnosodedig: un o'r rhai cofiadwy yw'r olygfa o'r môr o ogledd y Parc Hir.

Ffigwr 7 - golygfa o'r môr

36. Yn yr ardal, mae **ardaloedd agored hanfodol** yn cynnwys y padogau i'r gorllewin o Deras Morfa a'r ardal hamdden fach ger Inglenook. Mae **coed/grwpiau o goed** yn bwysig iawn i gymeriad yr ardal, gan gynnwys y rhai ar hyd ffin Fernley Lodge, y dreif i Glan-y-môr ac o amgylch Teras Morfa.

Ffigwr 8 - caeau yn Nheras Morfa - ardal Agored Hanfodol

Ffigwr 9 - Coed

37. O ran tir y cyhoedd, mae'r ffordd gyhoeddus o darnac safonol, a'r ychydig o balmentydd hefyd. Nid oes gan y mwyafrif o'r heolydd balmentydd, sy'n

ychwanegu rhywfaint o anffurfioldeb. Mae'r ffyrdd a'r llwybrau preifat yn fwy anffurfiol, mae rhai yn fetlin ac eraill yn raeanog.

38. Mae polion a gwifrau uwchben yn ymwthiol o fewn ardaloedd o'r Ardal Gadwraeth, ac yn cris-croesi'r heolydd agored. Goleuadau stryd cynnil o ddyluniad safonol.

39. Mae'r ffactorau negyddol yn cynnwys:-
 - Mewn rhai achosion, y defnydd o ddeunyddiau, dyluniadau a manylion modern amhriodol;
 - Materion rheoli traffig gan gynnwys mynediad cyfyngedig, tagfeydd yn ystod adegau prysur, gwrthdaro rhwng cerbydau a cherddwyr a diffyg lle parcio; a
 - Polion a gwifrau ymwthiol.

Ardal Cymeriad 2 - Y Castell a'r Cyffiniau

40. Mae'r ardal hon wedi'i chanoli ar y castell amlwg, sydd wedi'i osod yn ddramatig ar ei hesgair greigiog rhwng y pentref a'r traeth. Ar ochr arall y dyffryn mae Eglwys Sant Iago gyda'i thŵr gwyngalchog, mae adfeilion fferm dybiedig y faenor uwchben. I'r gogledd o'r castell mae'r ddyfrffordd sy'n rhedeg trwy'r corstir yn union o dan y castell, yn codi uwchben mae caeau ar oledf bach gyda gwrychoedd deniadol. I'r gogledd-orllewin mae Park Farm, ac i'r de mae llechweddau arfordirol a'r clogwyni uwchben y traeth. Gwasanaethir yr ardal gan sawl llwybr i gerddwyr (rhai yn ganiataol), sy'n rhoi amrywiaeth o olygfeydd a fistâu ar draws yr Ardal Gadwraeth a thu hwnt, mae'r golygfeydd o'r môr yn arbennig o braf.

41. Mae'r ardal yn hynod bwysig o safbwynt archaeolegol. Ar y clogwyn i'r de-orllewin mae Coeten y Brenin, siambr gladdu Neolithig, a'i maen capan mawr wedi'i gynnal gan ddau faen unionsyth (mae'r trydydd wedi cwmpo i ffwrdd). Fodd bynnag, mae'r dirwedd yn tystio llawer mwy i'r cyfnod canoloesol. Mae'r tiroedd gwlyb i'r gogledd-orllewin o'r castell yn cynnwys yr hen byllau pysgod yr ysgrifennodd Gerallt amdanynt. Gerllaw mae'r colomendy crwn o'r 13eg ganrif, gydag adfeilion y felin i'r de. Mae'r eglwys fawr yn rhychwantu'r 12fed - 15fed ganrif, mae'r toeau carreg cromennog yn nodweddiadol o dde Sir Benfro. Uchod, mae Priest's Nose (Bryn Eglwys gynt) hefyd yn gromennog, o bosib fferm y faenor a roddwyd i Briordy Cil-maen yn 1301 (mae amryw o dai allan adfeiliedig o ddyddiad cynnar wedi goroesi).

Ffigwr 10 -Colomendy Canoloesol

42. Mae gan yr ardal 3 **Heneb Gofrestredig** ac 11 **Adeilad Rhestredig**, sy'n cynnwys mwyafrif y strwythurau sy'n sefyll. Mae **adeiladau cadarnhaol** eraill heb eu rhestru wedi'u nodi o ran eu cyfraniad i'r dirwedd.
43. Mae rhai muriau terfyn yn bodoli, ac wedi'u nodi fel **cwrtilau/ffryntiadau allweddol**. Mae'r rhain yn cynnwys muriau gardd ac amgaeau, a ddarganfuwyd ar hyd Lôn Mead a ffordd yr arfordir, wedi'u gorffen â chopinau cerrig / cerrig bychain fertigol nodweddiadol.

Ffigwr 11 Llechweddau Arfordirol

44. Yn gyffredinol, mae'r ardal yn agored ac yn wledig ei chymeriad, gydag amrywiad rhwng y llethrau arfordirol prysgog eang a'r caeau bach amgaeedig ymhellach i'r tir. Gellir archwilio llawer o'r ardal o'r llwybrau cyhoeddus. Mae **golygfeydd a chipolygon allweddol** wedi'u nodi ar y map mewnosodedig. Mae llawer o'r rhain yn drawiadol, yn cynnwys y golygfeydd allan i'r môr a golygfeydd ar draws rhwng y castell a'r eglwys. Mae'r golygfeydd yn ôl tuag at ganol y pentref hefyd yn ddeniadol iawn, mae'r rhan fwyaf o'r tai wedi'u gosod ar dir sy'n codi, gan fanteisio ar y golygfeydd o'r môr.
45. Yn yr ardal, mae **ardaloedd agored hanfodol** yn dominyddu, yn amrywio o'r traeth a'r llethrau arfordirol i ardaloedd llai fel y fynwent a'r ardal bicnic ger y castell. Mae **coed/grwpiau o goed** yn hynod bwysig i gymeriad yr ardal, gan gynnwys y rhai i'r dwyrain o'r castell a'r ardal goediog i'r de-ddwyrain o Park Farm.
46. O ran tir y cyhoedd, mae'r ffordd gyhoeddus o darnac safonol, a'r ychydig o balmentydd hefyd. Nid oes yna balmentydd ar y ffordd i'r eglwys.
47. Mae polion a gwifrau uwchben yn ymwthiol yn yr ardal gadwraeth ac yn criss-croesi'r prif dramwyfeydd. Goleuadau stryd cynnil o ddyluniad safonol. Mae yna bolion a gwifrau, ond nid ydynt yn dominyddu.
48. Mae'r ffactorau negyddol yn cynnwys:-
 - Materion rheoli traffig, gan gynnwys, mynediad cyfyngedig, tagfeydd yn ystod adegau prysur a gwrthdaro rhwng cerbydau a cherddwyr.
 - Seilwaith ymwthiol y gwaith trin dŵr a gwaith trin carthffosiaeth.

Ffigwr 12 - golygfa o'r pentref o'r fynwent

Ffigwr 13 -mae coed yn bwysig i osodiad yr ardal gadwraeth

Deunyddiau adeiladu

Waliau

49. Mae bron yr holl adeiladau wedi'i hadeiladu o rwbel calchfaen lleol. Mae mwyafrif yr anheddau wedi'u rendro (yn llyfn yn bennaf) a'u paentio. Mae'r castell canoloesol, yr eglwys a'r colomendy i gyd o waith maen agored, felly hefyd yr Ystafell Ddarllen.
50. Rhai tai mwy gyda manylion styco wedi'u mowldio'n syml (conglfeini, mowldiau capan, llin-gyrsiau ac ati).
51. Mae gan Vigilant House orchudd llechi traddodiadol.

Ffigwr 14 -Manylion styco Fictoraidd

Ffigwr 15 -rendrad plaen a distemper lliw nodweddiadol

Ffigwr 16 - Gorchudd llechi

Ffenestri

52. Mae'r rhan fwyaf o ffenestri hanesyddol yn ffenestri gasment neu ffenestri codi pren, fel a ganlyn:-
- Tua 1810-60. Yn nodweddiadol, ffenestri codi â chwarelau bach (6 dros 6 fel arfer) heb gorn gyda bariau gwydro wedi'u mowldio'n gain.
 - Tua 1860-1920. Yn nodweddiadol, ffenestri codi pedwar cwarel gyda chyrn. Rhai ffenestri codi wedi'u gwydro ychydig. Rhai ffenestri bae ar ogwydd Fictoraidd. Sawl ffenestr gasment gyda chil-ffenestri.
 -

Ffigwr 17 -Ffenestr godi gyda chwarelau bach o ddechrau'r 19eg ganrif

Ffigwr 18- rhai ffenestri codi wedi'u gwydro ychydig.

Ffigwr 19 - Ffenestr pedwar cwarel o Oes Fictoria

Ffigwr 20 -ffenstr siop

Ffigwr 21 -Ffenestr bae ar ogwydd o Oes Fictoria

Drysau

53. Drysau cynharach o'r 19eg ganrif (e.e. Vigilant House) yn nodweddiadol gyda chwe cwarel;
54. Yn hwyrach yn y 19eg ganrif drysau pedwar panel fel arfer.
55. Ychydig o ddrysau bordiog hanesyddol.
56. Drysau yn draddodiadol gyda gorffeniad paent, mae gan sawl ffenestr fach uwchben y drws;
57. Mae gan sawl eiddo borth.

Ffigwr 22 -Drws 6 panel o ddechrau'r 19eg ganrif

Ffigwr 23 - dyluniad pedwar panel nodweddiadol o Oes Fictoria

Ffigwr 24 - drws bordiog traddodiadol

Toeau

- 58. O lechi yn hanesyddol ar oleddf 40°. Y rhan fwyaf ar oleddf, mae ychydig yn dalcennog;
- 59. Mae gan lawer o'r eiddo diweddarach estyll tywydd/bondoeau
- 60. Parapetau ar adeiladau canoloesol, yn ogystal â'r Ystafell Ddarllen.

Ffigwr 25 -Bargodion a ffasgiâu wedi'u trin yn syml fel arfer

Ffigwr 26 - astell dywydd addurnol

Simneiau

61. Yn hanesyddol yn bennaf o frics oren-goch Bridgewater wedi'u mewnforio gyda phennau corbellog ac amrywiaeth o botiau Fictoraidd;
62. Rhai cynn simnai carreg a rhai wedi'u rendro;
63. Simneiau crwn canoloesol nodweddiadol ar y castell, wedi'u hefelychu mewn rhai anheddau diweddarach gan gynnwys Priest's Nose a Castle Corner.

Ffigwr 27 -simneiau crwn ar gastell Maenorbŷr

Ffigwr 28 Simnai gron Edwardaidd ar Castle Corner

Ffigwr 29 -Simnai frics o ddiwedd y 19eg ganrif

Ffigwr 30 - simnai wedi'i rendro gyda photiau anghyffredin

Ffigwr 31 - corn simdde carreg

Ffiniau

64. Mae gan lawer o eiddo waliau terfyn o galchfaen lleol, gydag amrywiaeth ddeniadol o gopinau, gan gynnwys ceiliog ac iâr, babaloobies (cerrig mân unionsyth) a chalchfaen wedi'i olchi gan y môr;
65. Mae gan rhai cyrtiau blaen hanner rheiliau addurnol.

Ffigwr 32 -Copinau iâr a cheiliog traddodiadol

Gosodiad y Dirwedd a'r Morlun

66. Mae Maenorbŷr yn gorwedd o fewn Tirwedd Gofrestredig o Ddiddordeb Hanesyddol Arbennig Maenorbŷr, ardal a nodweddir gan anheddiad a defnydd tir canoloesol (yn enwedig y llain-gaeau hynod), ond gyda chasgliad sylweddol o henebion cynhanesyddol a darganfyddiadau archaeolegol, y mae rhai ohonynt yn sail i hynafiaeth llwybr y Gefnffordd. Mae'r ardal yn cyrraedd safon uchel o ran uniondeb a chydlyniad, gellir gwerthfawrogi ei helfennau diffiniol yn rhwydd o nifer o bwyntiau gwyllo. Mae cofnod y gofrestr hefyd yn nodi'r gwerth diwylliannol hanesyddol cysylltiedig fel cartref Gerallt Gymro.
67. Mae ardal rynglanwol yr Ardal Gadwraeth yn rhan o Ardal Cadwraeth Arbennig Forol Sir Benfro, yn ogystal â bod yn rhan o Safle o Ddiddordeb Gwyddonol Arbennig Clogwyni Dwyrain Freshwater i Skrinkle Haven. Mae disgrifiad Ardal Cymeriad Morlun Awdurdod Parc Cenedlaethol Arfordir Penfro yn nodi Castell Maenorbŷr fel tinnod arfordirol cryf, gyda'r gefnwlad fugeiliol wledig yn cyferbynnu â'r clogwyni a'r llethrau arfordirol.
68. Mae'r **golygfeydd amlwg** i mewn i'r Ardal Gadwraeth yn amrywio'n ddramatig, mae'r rhai o'r ffyrdd gorllewinol yn cynnwys y tŵr eglwys gwyngalchog. O'r

traeth, mae yna olygfeydd i fyny i'r pentref, wedi'u fframio rhwng y castell a'r eglwys, ac o'r dwyrain, mae'r Ardal Gadwraeth i'w gweld ar draws tir fferm agored

Mae Map 3 dros y dudalen yn crynhoi'r golygfeydd amlwg i'r Ardal Gadwraeth.

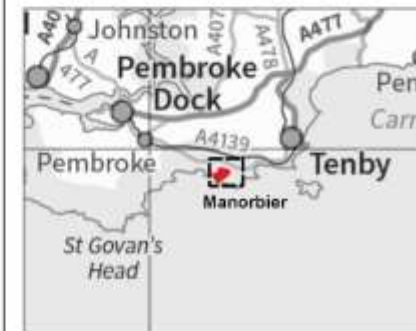
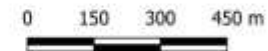
69. O'r Ardal Gadwraeth ei hun mae yna nifer o **olygfeydd allweddol**, sydd i'w gweld ar y mapiau Cymeriad Ardal mewnosodedig. Hefyd i'w gweld ar y mapiau mewnosodedig mae **cipolygon allweddol** o'r tu mewn i'r Ardal Gadwraeth tuag at wrthrychau/tirnodau/pwyntiau o ddiddordeb. Mae'r rhain yn amrywio o olygfeydd 'fframiedig', fel yr olygfa o'r pentref a welir ar draws safle'r pyllau pysgod canoloesol.

Map o Olygfeydd Amlwg Maenorbŷr

Maenorbŷr Ardal Gadwraeth Dynodwyd 1997 MAPIAU 3

1. Waliau cerrig traddodiadol ar y naill ochr i ffordd ddyneuo o lôn arfordrol orllewinol. Golygfeydd ar draws traeth fywodyd tuag at y pentref. Golygfeydd gwych o'r môr. Adeiladau: Gwersyll Maenorbŷr i'w gweld ar y gorwel, hefyd golygfeydd o dŷr yr eglwys a stad Sŵnikle.
2. Golygfeydd o'r lôn ddyneuo orllewinol gyda chiboddau nedweddiadol ar y naill ochr iddi ac yn dangos bŵr eglwys gwygalknog, castell wedi'i osod ar ei sbectol a'r tai yn y pentref yn y oethlled yma ac awy ymhlith y coed: Tarr Farm a Glan y Môr yn arbenig o amgylch.
3. Golygfeydd o'r traethmôr yn dangos castell ar ei bentir dramatig, sy'n tharhu dau ddyffryn. Gorwel gogleddol uwchben yr fferm wedi'i goroni gan dai gan gymerys Boat Cottage a Vigilant House. Tŷn eglwys yr ddyneuo gyda'r pentref wedi'i osod yn ôl ymhlith y coed.
4. Golygfeydd yn y pellter o dŷr eglwys gwygalknog, gyda chaeau uwchben ar y gorwel.
5. Cipoelw ar gastell a môr o lôn wedi'g domedol. Cipoelw fr de ar ddyneuo o dŷr pentref.
6. Golygfeydd o'r ffordd ddyneuo ddyneuo (B4505) ar draws yr fferm agored tuag at Hill Farm.
7. Golygfa o dŷr yr eglwys a phentrefod arfordrol.
8. Golygfa o dŷr yr eglwys o ddyffryn Hill Farm.
9. Golygfa o'r pentref fr gogledd o Hill Farm.
10. Golygfa o'r pentref fr gogledd-orllewin o Hill Farm.

Maenorbyr

Ardaloedd anghysbell sy'n bwysig i leoliad a chymeriad yr Ardal Gadwraeth

Maenorbyr Ardal Gadwraeth Dynodwyd 1997 MAPIAU 4

- A. Coedwig Park Farm yn cynnwys llwybr sy'n bwysig yn hanesyddol. Eiddo hanesyddol gan gynnwys De Norton ar y brif ffordd ogleddol i'r pentref.
- B. Systemau caeau rhesog canoloesol sydd wedi'u cadw'n dda ar ochr ogleddol y pentref
- C. Eiddo ar hyd mud lane gan gynnwys odyn galch. Hill Farm sy'n bwysig yn hanesyddol ac yn bensaerïol yn amwg yn y dirwedd; helyd llethrau arfordrol a phentir Trwyn yr Offeiriad. Llwybr yr Hen Borthmon o anwyddocâd hanesyddol.
- D. Tir amwg i'r de-orllewin o Park Farm gan gynnwys llethrau arfordrol, Atlantic View a The Dak.

Canllawiau Lleol a Chynigion Rheoli

70. Gall addasiadau modern amhriodol effeithio'n andwyol ar ymddangosiad golygon adeiladau a gallant hefyd fod yn niweidiol yn gorfforol i'r adeiladwaith hanesyddol. Ymhlith y nodweddion gwreiddiol pwysig sydd dan fygythiad gan addasiadau o'r fath y mae blaenau siopau, ffenestri codi pren, drysau a chasinau drysau, canllawiau haearn bwrw, rheiliau, nwyddau dŵr glaw, a photiau a chyrn simnai. Mae'n bwysig, felly, fod perchnogion a deiliaid eiddo yn atgyweirio a newid y nodweddion hyn yn y ffordd gywir. Mae'r manylion bach sydd wedi cronni ar y strydlun yn rhan annatod o'i gymeriad ac mae angen gofal arbennig i'w gwarchod.
71. Dylai unrhyw waith arfaethedig gynnwys asesu pob safle ac adeilad o ran ei gyfraniad at gymeriad ac ymddangosiad yr Ardal Gadwraeth, ei werth hanesyddol, ei ffurf adeiladu a'i berfformiad technegol, gan gynnwys presenoldeb diffygion neu unrhyw fygythiadau eraill i oroesiad ei adeiladwaith. Dylid ceisio cyngor arbenigol ar bob prosiect mawr, yn ddelfrydol gan bensaer, syrfëwr adeiladau neu gynllunydd sydd â phrofiad o weithio yn yr amgylchedd hanesyddol. Dylai hyd yn oed y gweithrediadau symlaf fod yn seiliedig ar ddealltwriaeth o sut mae adeilad penodol yn 'gweithio', ynddo'i hun ac mewn perthynas â'i leoliad. Dylai unrhyw waith i adeiladau mwy ac adeiladau o werth hanesyddol eithriadol fod yn seiliedig ar gynllun cadwraeth a ymchwiliwyd yn gynhwysfawr, yn seiliedig ar Egwyddorion Cadwraeth Cadw ar gyfer Rheoli Amgylchedd Hanesyddol Cymru yn Gynaliadwy <https://cadw.gov.wales/historicenvironment/conservation/conservationprinciples>
72. Nid yw dynodiad Ardal Gadwraeth yn atal newid ond mae'n ffurfio fframwaith i'r dref ddatblygu ynddo heb golli unrhyw un o'r priodoleddau sy'n ei gwneud yn arbennig.

Adeiladau Rhestredig a Henebion Cofrestredig

73. Mae'r rhain yn ddarostyngedig i reolaethau o dan ddeddfwriaeth ar wahân. Mae rheolaeth adeilad rhestredig yn cael ei weithredu gan Awdurdod y Parc Cenedlaethol, a rheolaeth Henebion Cofrestredig gan Cadw. Mae rhestru adeiladau yn cynnwys eu tu allan, y tu mewn a'r cwrtiau hanesyddol (y myth cyffredin yw bod rhestru'n berthnasol i ffasadau yn unig).

Cynnal a Chadw

74. Gwneud gwaith cynnal a chadw rheolaidd i adeilad yw'r ffordd orau a mwyaf economaidd o warchod ei adeiladwaith. Cyfrifoldeb perchnogion a phreswylwyr yw gofalu am adeilad. Bydd adeilad sy'n cael ei ofalu amdano yn cadw ei werth a bydd yr angen am waith atgyweirio helaeth yn cael ei osgoi. Y mater pwysigaf yw amddiffyn rhag dŵr a thamprwydd yn treiddio drwodd. Y pethau cyntaf y dylid eu hatgyweirio yw toeau, landeri a pheipiau dŵr. Efallai y bydd perchnogion adeiladau mawr yn ystyried creu cynllun cynnal a chadw yn seiliedig ar archwiliadau gweledol blynyddol ac arolwg manwl bob pum mlynedd.

Gwaith cynnal a chadw o ddydd i ddydd

75. Dylai perchnogion adeiladau a phreswylwyr sicrhau bod y tasgau canlynol yn cael eu gwneud yn rheolaidd:
- **Clirio dail a malurion** yn enwedig ar ôl yr hydref, a chanolbwyntio'n benodol ar gwteri a nwyddau dŵr glaw. Cyfnod o law trwm yw'r amser gorau i weld unrhyw ddiffygion.
 - **Rheoli twf planhigion** sy'n gallu cyflymu dirywiad ac weithiau achosi niwed i strwythur adeiladau. Dylid lladd eiddew trwy ei dorri wrth ymyl y ddaear a gadael iddo wywo cyn ceisio tynnu'r gwreiddiau o'r wal. Mae angen sbot-drin falerian.
 - **Chwilio am ymosodiadau gan bryfed a dadfeiliad ffwngaidd** sy'n gallu cael eu hachosi gan damprwydd ac awyru gwael.
 - **Cadw golwg ar yr awyru** i sicrhau nad yw unrhyw ddelltau sy'n awyru manau o dan y lloriau wedi'u blocio. Gall diffyg awyru arwain at amodau lle gall dadfeiliad ffwngaidd gydio.
76. Dylai gwaith cynnal a chadw rheolaidd leihau'r angen am atgyweiriadau mawr i'r holl i bob adeilad, a dylai atgyweirio nodweddion gwreiddiol fod yr opsiwn cyntaf i'w ystyried bob amser. Fodd bynnag, bydd rhai elfennau yn cyrraedd diwedd eu hoes yn y pen draw, ac os felly bydd yn rhaid ystyried eu newid gan ddefnyddio deunyddiau traddodiadol a thechnegau atgyweirio profedig. Y dewis arall yw colli gwerth hanesyddol adeiladau unigol ac erydiad graddol diddordeb arbennig yr ardal gadwraeth. Pwrpas atgyweirio unrhyw adeiladau yn yr ardal gadwraeth yw atal, neu arafu o leiaf, y broses ddadfeilio heb niweidio na newid nodweddion sy'n cyfrannu at ei bwysigrwydd hanesyddol/pensaerniol.
77. Gall diffyg gwaith cynnal a chadw parhaus arwain at ddirywiad yn adeiladwaith yr adeilad, er enghraifft, os oes gwteri ar goll neu os na chaiff toeau sy'n gollwng eu hatgyweirio, sy'n golygu bod dŵr yn treiddio i rannau bregus o'r adeilad.

Toeau

78. Toeon ardal drefol sy'n ffurfio'r nenlinell a phroffil gweledol strydlyn ac mae'n rhan bwysig iawn o'i hunaniaeth. Y cyfuniad o ddeunyddiau, manylion, ffurf a chrynswth sy'n creu'r 'het', sy'n eistedd uwchlaw'r adeilad ac sy'n hanfodol i'w gymeriad. Er nad yw llawer o'r manylion yn weledol ar lefel y stryd bob amser, mae'r topograffi lleol yn caniatáu golygfeydd tuag at, ar draws a thros y toeon o rannau gwahanol o'r dref. Mae'r to, yn ôl ei natur, yn rhan hollbwysig o amddiffyniad adeilad rhag y tywydd ac, fel y cyfryw, dyma un o'r manau pwysicaf i ganolbwyntio gwaith cynnal a chadw ac atgyweirio rheolaidd arno.

Gorchuddion Toeon

79. Mae mwyafrif yr adeiladau'n defnyddio llechi naturiol, a dylid defnyddio'r rhain ar gyfer unrhyw waith atgyweirio neu amnewid. Dylai cribau, bargodion a manylion eraill gael eu gosod mewn mortar gydag uniadau bôn. Nid yw'n briodol defnyddio teils concriid na chlai.

80. Mae llechi naturiol wedi'u mewnfario sy'n cyd-fynd â lliw llwyd neu gruglas y llechi Cymreig gwreiddiol yn ateb cost-effeithiol, ond mae'n bwysig cael y llechi o chwarel ag enw da er mwyn osgoi problemau tymor hwy sy'n gysylltiedig â chydnewydded pan fydd y llechi'n cael eu treulio gan y tywydd. Mae llechi artiffisial, er eu bod weithiau'n anodd eu gwahaniaethu oddi wrth ddeunydd naturiol pan fyddant yn newydd, yn hindreulio mewn ffordd wahanol a bydd, dros amser, yn ymddangos yn wahanol i'r cynnyrch go iawn. Os caiff y to ei inswleiddio, dylid ei osod ar lefel y nenfwd, neu rhwng y trawstiau, os yw'r awyru'n ddigonol (drwy fylchau yn y bondo, nid tyllau aer sy'n cael eu gosod gan y perchennog ar oledf y to). Bydd inswleiddio ar ben y trawstiau yn codi proffil y to gan arwain at broblemau posibl mewn manylion yn y bondo a lle mae'n ffinio ag adeiladau eraill. Fodd bynnag, gall cyflwyno lefelau uchel o inswleiddiad mewn adeiladau hŷn achosi anwedd a dirywiad dilynol.

Ffenestri To a Dormerau

81. Pan gaiff croglofftydd eu trawsnewid a bod angen ffenestri to neu ddormerau, dylid eu gosod fel arfer ar y wedd gefn gan eu bod yn torri ar draws llinell barhaus goledf y to ar ochr y stryd. Dylid osgoi ffenestri dormer newydd, lle nad oedd dormerau yn bodoli o'r blaen, lle y bo'n bosibl, gan eu bod yn effeithio'n andwyol ar broffil y to, a maint a chydbwysedd ffurf a chrynswth yr adeilad. Lle mae dormerau gwreiddiol yn bodoli, dylid hefyd osgoi unrhyw newidiadau i'r mesuriadau a'r maint cyffredinol. Dylid ystyried defnyddio fersiynau modern o ffenestri to haearn bwrw cynnar (i'r mesuriadau a'r maint cywir, ynghyd â bar gwydro fertigol) er mwyn cadw cymeriad y to cymaint â phosibl. Mae gan lawer o weithgynhyrchwyr ffenestri Ffenestri To Cadwraeth gwydr dwbl arbennig, sydd wedi'u cynllunio i eistedd ar arwyneb y to.

Simneiau a Photiau Simnai

82. Mae cynnau a photiau simnai yn ychwanegu at ddiddordeb ac amrywiaeth y nenlinell a'r strydlun. Dylid cadw simneiau a'u hatgyweirio gan osod potiau clai newydd yn ôl yr angen. Pan fydd corn gwreiddiol wedi'i wneud yn fyrrach, yna dylid ei ailadeiladu i'w uchder gwreiddiol. Lle nad oes unrhyw dystiolaeth o batrwm y corn gwreiddiol yn bodoli, dylid cadw at yr arddull leol, fel arfer gyda chyrtsiau corbelog yn bargodi ar y pen. Mae'r mwyafrif o'r cynnau simnai yn rhai brics coch, ond beth bynnag fo'r deunyddiau, dylid dilyn yr adeiladwaith gwreiddiol.

Panelli Solar Dŵr a Phaneli Solar Ffotofoltäig

83. Bydd yr angen i hyrwyddo effeithlonrwydd ynni yn cael ei gydbwysu yn erbyn yr angen i amddiffyn cymeriad ac ymddangosiad yr ardal wrth ddelio â chynigion ar gyfer paneli solar mewn Ardaloedd Cadwraeth. Oherwydd sensitifrwydd yr Ardal Gadwraeth i addasiadau modern, bydd angen ystyried lleoliad a dyluniad y paneli yn ofalus.
84. Serch bod y deiliad tŷ cyfredol wedi cael hawliau datblygu, bydd gofyn ystyried gosod offer microgynhyrchu ar brif weddau adeiladau neu mewn lleoliadau

amllwg o fewn Ardaloedd Cadwraeth yn ofalus. Dylid ystyried lleoliadau amgen yng nghefn adeiladau, ar dai allan atodol neu wedi'u gosod ar y ddaear, lle na fyddai'r paneli yn weladwy o'r briffordd. Ni ddylai paneli estyn allan fwy na 200mm o'r to neu arwyneb y wal. Mae llechi solar a nifer gynyddol o gynnyrch o 'ystod dreftadaeth' ar gael.

85. Dylai'r paneli fod o liw tywyll a dylai'r fframiau fod yn llwyd neu ddu mat. Dylid osgoi paneli glas lliw golau safonol gyda fframiau llwyd golau adlewyrchol.

Landeri a Pheipiau Dŵr

86. Dylid ystyried defnyddio landeri haearn bwrw traddodiadol (neu alwminiwm bwrw) wrth adfer adeiladau treftadaeth. Dylid defnyddio landeri hanner crwn syml bob amser ar adeiladau cynharach. Mae landeri hanner crwn a rhai patrwm pigfain yn addas ar gyfer adeiladau diweddarach. Nid yw deunyddiau uPVC rhatach mor gryf ag haearn bwrw neu alwminiwm bwrw ac maent yn fwy agored i effaith a difrod tywydd, yn ogystal â chamdroad, sydd weithiau'n effeithio ar raddiant a chwymp naturiol landeri gyda'r risg o ganlyniad o ollyngiadau a threiddiad dŵr i mewn i adeiladwaith yr adeilad. Gall uPVC o ansawdd gwell fod yn addas mewn cyd-destun modern neu i weddau llai.

Ffenestri a Gwydro

87. Ffenestri yw 'llygaid' adeilad a chanolbwynt ei gymeriad. Ffenestri codi llithro â hongiad dwbl sydd i'w gweld yn bennaf yn yr ardal gadwraeth. Mae newidiadau i fesuriadau agoriadau ffenestri a/neu'r ffenestri eu hunain bob amser yn cael effaith andwyol ar ffasâd yr adeilad yn gyffredinol. Dylid osgoi ymgorffori holltau awyru, oherwydd eu heffaith andwyol ar y cymeriad cyffredinol.
88. Dylid cadw ac atgyweirio ffenestri codi gwreiddiol bob amser, oni bai bod hynny'n hollol anymarferol. Anaml iawn y bydd angen gosod rhai newydd yn eu lle. Mae dadfeiliad fel arfer i'w weld o gwmpas y silliau lle gellir asio pren newydd i mewn. Mae'r gwydr crwm neu'r gwydr silindr gwreiddiol yn deneuach gydag arwyneb mwy anwastad o gymharu â gwydr nofiol modern gan roi adlewyrchiadau mwy cynnil, a lle mae wedi goroesi, dylid ei gadw bob amser. Mae'n debygol y bydd angen pwysau ffenestr trymach ar wydr modern trymach er mwyn gwrthbwysu'r ffenestr. Pan fydd yn rhaid gosod ffenestr newydd, yn hytrach na'i hatgyweirio, dylai'r ffenestr newydd fod yn un bren a dylai gyd-fynd yn union â'r ffenestr wreiddiol. Lle bo gwydr dwbl yn bosibl, rhaid rabelu'r unedau wedi'u selio yn draddodiadol a rhaid iddynt fod o fanyleb fain er mwyn caniatáu manylion saerniaeth main traddodiadol. Dylid cadw silliau ffenestr llechi gwreiddiol lle y bo'n bosibl.
89. Mae cael gwared â ffenestri anghydnaws nad ydynt yn wreiddiol i'r adeilad, a gosod rhai i efelychu'r math a'r patrwm hanesyddol yn cael ei annog. Pan fydd y ffenestri gwreiddiol wedi cael eu newid yn amhriodol, bydd ffenestri o ddeunyddiau anhraddodiadol sy'n efelychu'r dyluniad gwreiddiol yn cael eu hystyried yn ffafriol, yn amodol ar gytuno ar y fanyleb fanwl. Bydd angen caniatâd cynllunio o fewn Erthygl 4(2).

90. Lle mae deiliaid tai yn dymuno efelychu ffenestri anhraddodiadol presennol, ni fydd angen caniatâd cynllunio ar yr amod bod y ffenestri yn dyddio cyn dynodiad yr ardal gadwraeth ac y cynigir atgynyrchiadau union gywir.
91. Pan fydd y ffenestri gwreiddiol neu hanesyddol wedi goroesi ac mae posib eu hatgyweirio a'u huwchraddio, ni roddir caniatâd cynllunio i osod ffenestri newydd mewn deunyddiau eraill o fewn ardal Erthygl 4 (2).

Drysau

92. Mae llawer o'r materion sy'n berthnasol i ffenestri a gwydro hefyd yn berthnasol i ddrysau. Lle y bo'n bosibl, dylid cadw ac atgyweirio drysau pren traddodiadol. Pan fo angen drysau newydd, dylent ddilyn arddull y drws gwreiddiol os yw'n hysbys, neu dylai gyd-fynd â'r cyfnod adeiladu gwreiddiol. Er bod patrymau drysau traddodiadol, ar y cyfan, yn fwy amrywiol na ffenestri, mae rhai egwyddorion cyffredinol yn berthnasol. Nid oedd drysau ffrynt wedi'u gwydro fel arfer, pan oedd ganddynt ffenestri linter uwchlaw, er bod gan eiddo Fictoraidd ac Edwardaidd diweddarach wydr barugog ac/neu addurnedig yn lle'r paneli uchaf yn aml. Rhaid cadw, atgyweirio a chynnal a chadw ffenestri linter, casinau drysau a nodweddion ategol eraill bob amser. Mae cynllun ac arddull y gwaith haearn hefyd yn bwysig a dylai gyd-fynd â chynllun ac arddull y drws gwreiddiol. Dylid osgoi handlenni lifer allanol.
93. O fewn ardal Erthygl 4(2), nid oes angen caniatâd cynllunio ar gyfer atgyweirio neu amnewid drws hanesyddol am un sydd yn union yr un fath â'r hen un, a lle mae deiliaid tai yn dymuno atgynhyrchu drysau anhraddodiadol presennol, ni fydd angen caniatâd cynllunio ar yr amod bod y drysau yn dyddio cyn y dynodiad ardal gadwraeth a bod union atgynyrchiadau yn cael eu cynnig.

Portshys a chanopiâu

94. Dylai portshys a chanopiâu adlewyrchu traddodiadau lleol o symlrwydd a defnyddioldeb, gyda chanopiâu gwastad, neu gyda bracedi neu doeau ar oledd. Dylid atgyweirio neu adfer casinau drws mwy addurnedig.

Mynediad i bobl anabl

95. Mae angen darparu mynediad i bobl anabl, er mwyn cydymffurfio â deddfwriaeth hygyrchedd. Mae bob amser yn bwysig sicrhau y caiff y rheoliadau a'r canllawiau ategol eu dehongli'n gywir ar gyfer Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth. Lle y gwneir gwaith o'r math hwn, dylid gwneud hynny mewn modd sensitif a gan ystyried egwyddorion cyffredinol mesuriadau, cynllun, deunyddiau a chreffftwaith sy'n berthnasol i'r adeilad cyfan.

Gwaith Pwyntio a Gorffeniadau Waliau

96. Mae'n well defnyddio mortar calch yn hytrach na mortar sment caled ar atgyweiriadau ac estyniadau i adeiladau hanesyddol a dylai gwaith pwyntio cerrig a brics. Dylai atgyweiriadau ac adeiladau newydd ddilyn manylion

traddodiadol, gydag uniadau cyfwyneb, cilannog neu daro dwbl, gan sicrhau nad yw'r mortar yn ymestyn dros y brics neu'r gwaith cerrig o'i amgylch. Dylid defnyddio'r un deunydd yn lle mortar calch presennol bob amser a dylid ceisio cyngor ar gyfansoddiad neu dechnegau gan Swyddog Cadwraeth Adeiladau yr Awdurdod. Mae'n dderbyniol defnyddio rendr yn y mwyafrif o achosion, ac mae'n well cael gorffeniad llyfn - dylid defnyddio rendr calch ar gyfer atgyweiriadau neu estyniadau i adeiladau hanesyddol a dylid ei orffen mewn lliw pastel.

97. Mae hongian llechi yn arfer traddodiadol ar gyfer gweddau agored (sydd hefyd yn gyfle i inswleiddio pan fyddant newydd eu hadeiladu). Rydym yn annog pobl i beidio â chael gwared â llechi sy'n hongian.

Blaenau siopau ac arwyddion

98. Mae'r blaen siop traddodiadol yn ffurfio 'ffrâm' ar gyfer yr arddangosfa ffenestri, gan gynnwys y ffasgia uwchben, y rhan o dan y ffenestr a'r pilastrau bob ochr. Dylai mesuriadau pob rhan greu cyfansoddiad cytbwys. Gall y fynedfa i'r adeilad fod yn y canol neu ar un ochr yn dibynnu ar led yr eiddo. Dylid cadw ac atgyweirio stepiau addurnedig mewn drysau cilfachog. Dylai'r ffasgiâu gael eu gorffen ar y brig gyda mowldiad cornis a'i ddal bob ochr gan gynhalbost neu gorbél, sy'n gweithredu fel capan colofn i'r pilastrau. Bydd y defnydd o deils ar y rhan o dan y ffenestri yn helpu i wrthsefyll dŵr ac yn rhoi manylyn traddodiadol.
99. Dylai blaenau siopau traddodiadol sy'n bodoli, neu elfennau sydd wedi goroesi, gael eu cadw a'u hatgyweirio lle bynnag y bo'n bosibl. Gellir cuddio nodweddion gwreiddiol o dan arwynebau diweddarach. Pan fydd blaenau siopau wedi'u colli'n llwyr ond bod tystiolaeth ffotograffig o'u cynllun gwreiddiol yn bodoli, atgynhyrchiad manwl fydd y dewis mwyaf priodol. Lle nad oes tystiolaeth o'r gwreiddiol yn bodoli, gellid defnyddio cynllun modern sy'n dilyn egwyddorion y 'fframio' gwreiddiol. Pan fydd adeiladau ar wahân wedi'u cyfuno i greu un uned, dylai pob adeilad gael ei wyneb unigryw ei hun er mwyn cynnal rhythm a mesuriadau'r strydlun. Ni ddylai'r un ffasgia gario dros y ddau ffasâd. Dylid isrannu'r ffenestr yn fertigol er mwyn cynnal mesuriadau nodweddiadol yr adeilad a'r cyd-destun. Dylai llythrennau a dyluniad graffig fod yn gymesur, yn briodol i'r cyd-destun ac nid yn generig.
100. Bydd Awdurdod y Parc Cenedlaethol yn paratoi Canllawiau Cynllunio Atodol ar ddylunio blaen siop.

Lliw

101. Mae lliw hefyd yn rhan bwysig o nodweddion cyffredinol y dref. Dylai'r rendr fod fel rheol mewn lliwiau pastel a dylai pren wedi'i baentio fod yn llwydwyn gyda lliwiau cryf fel arfer wedi'u cadw ar gyfer drysau ffrynt, rheiliau a blaenau siopau.

Muriau Terfyn a Rheiliau

102. Mae llawer o strydoedd ac eiddo preswyl wedi cadw cyrtiau blaen muriog neu reiliog, sy'n hollbwysig i gymeriad arbennig yr ardal gadwraeth. Mae angen rhoi sylw arbennig i sicrhau nad yw muriau terfyn a rheiliau yn cael eu tynnu i ganiatáu parcio ac nad ydynt yn cael eu hamnewid yn amhriodol.
103. Yn gyffredinol dylid paentio gwaith haearn mewn lliwiau tywyll neu i gyd-fynd â 'lifrai' y tŷ. Mae'n well osgoi'r 'du ac aur treftadaeth' a geir ym mhobman.
104. Mae gerddi ffrynt yn amwynder lleol pwysig. Maent yn cyfoethogi'r ardal gadwraeth yn weledol a gallant ddarparu draeniad cynaliadwy.

Datblygiadau newydd o fewn yr ardal gadwraeth

105. Yn gyffredinol, pan gynigir datblygiadau a/neu estyniadau newydd, mae'n bwysig eu bod yn seiliedig ar egwyddorion dylunio cadarn, yn ogystal â manylion apelgar mewn perthynas â'u cyd-destun hanesyddol. Mae'n arbennig o bwysig osgoi atebion safonol pa un ai mewn cyd-destun domestig neu fasnachol. Dylai pob math o ddatblygiad newydd o fewn yr Ardal Gadwraeth:
- Gadw ac atgyfnerthu 'nodweddion unigryw lleol' a chymeriad yr ardal gadwraeth, yn cynnwys patrymau strydoedd, mannau agored a choed, ffiniau lleiniau a thriniaethau ffiniau;
 - Ystyried llinellau adeiladu presennol a chyfeiriad datblygiadau presennol;
 - Ymateb i rythm a mynegiad penodol israniadau'r strydlun a'r adeiladau unigol o ran baeau ac agoriadau sy'n ymyrryd ar y ffasâd;
 - Atgyfnerthu cymeriad a graen unigryw ardal gymeriad benodol yr ardal gadwraeth, trwy ddealltwriaeth wybodus o'i ffurfiau adeiladu a'i harddulliau, nodweddion a deunyddiau;
 - Parchu maint a chasgliad adeiladau cyfagos. Mae'n hanfodol nad yw datblygiad newydd yn anghyson â'r adeiladau presennol oherwydd ei uchder, lefelau llawr, maint ffenestri a drysau, casgliadau cyffredinol a thoeau;
 - Cynnal golygfeydd a fistâu allweddol i mewn ac allan o'r Ardal Gadwraeth; a
 - Lle bo modd, lleihau effaith weledol cerbydau sydd wedi'u parcio a'r llefydd parcio a ddarperir ar y strydlun a gosodiad tirwedd strydoedd ac adeiladau hanesyddol.
106. Lle y caiff datblygiadau newydd eu cynnig ar gyfer ardaloedd sydd gerllaw'r ardal gadwraeth, yn hytrach nag ynddi, bydd cyn bwysiced cymryd gofal ac ystyried effaith y cynllun arfaethedig ar osodiad yr ardal gadwraeth. Lle y bo'n briodol, dylai pob math o ddatblygiad newydd barchu'r egwyddorion a restrir uchod, gan roi sylw penodol i'r canlynol:
- Sicrhau bod datblygiadau newydd yn dilyn yr un maint, ffurf a deunyddiau lleol er mwyn atgyfnerthu nodweddion pensaernïol nodedig y cyd-destun uniongyrchol;
 - Ystyried effaith datblygiadau newydd ar olygfeydd a fistâu allweddol;
107. Efallai y bydd dyluniadau cyfoes o ansawdd da yn briodol yn yr ardal gadwraeth, y peth pwysig yw osgoi datblygiad anghyson, gradd isel, anghynnil a llachar.
108. Mae Gorchymyn Cynllunio Gwlad a Thref (Gweithdrefn Rheoli Datblygu) (Cymru) 2016 yn ei gwneud yn ofynnol i geisiadau am rai mathau o ddatblygiad gynnwys datganiad dylunio a mynediad. Mae hyn yn cynnwys yr holl ddatblygiadau mawr, ac mewn perthynas â datblygiad mewn Ardaloedd Cadwraeth, datblygiadau ar gyfer un neu fwy o anheddau neu ar gyfer darparu adeiladau ag arwynebedd llawr o 100 metr sgwâr neu fwy. Mae canllawiau manwl pellach ar Ddatganiadau Dylunio a Mynediad i'w gweld yn nogfen Llywodraeth Cymru/Comisiwn Dylunio Cymru [Datganiadau Dylunio a Mynediad yng Nghymru: Pam, Beth a Sut.](#)

109. Mae Deddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016 yn ei gwneud yn ofynnol i rai ceisiadau (Caniatâd Adeilad Rhestredig a Chaniatâd Ardal Gadwraeth) gynnwys Datganiad Effaith ar Dreftadaeth (HIS). Nod hyn yw sicrhau bod arwyddocâd yr ased hanesyddol yn cael ei ystyried wrth ddatblygu a dylunio cynigion. Mae'r HIS yn cael ei lywio gan y broses o gynnal Asesiad Effaith ar Dreftadaeth (HIA), sydd â'r nod o gynorthwyo gyda dylunio datblygiad priodol trwy asesu'r effaith ar arwyddocâd. Darperir canllawiau manwl pellach ar y broses HIA yng nghanllaw arfer gorau CADW - [Asesiadau o'r Effaith ar Dreftadaeth yng Nghymru](#).

Dymchwel

110. Mae angen Caniatâd Ardal Gadwraeth i ddymchwel adeilad gyda chyfanswm cynnwys ciwbig sy'n fwy na 115 metr ciwbig ac i ddymchwel nodwedd derfyn adeiledig sy'n fwy nag un metr o uchder lle mae'n ffinio â phriffordd, dyfrffordd neu fan agored, neu fwy na dau fetr o uchder mewn unrhyw achos arall. Dylai awdurdodau cynllunio lleol fod o blaid cadw adeiladau sy'n gwneud cyfraniad cadarnhaol at gymeriad neu olwg ardal gadwraeth.
111. Mae dymchwel adeilad rhestredig (neu unrhyw ran ohono) heb gydsyniad adeilad rhestredig yn drosedd.

Dysglau Lloeren ac Antenau.

112. Ni chaniateir gosodiadau o'r fath os ydynt yn gorwedd ar simnai, wal neu lethr to sy'n wynebu priffordd neu sy'n weladwy o briffordd. Bydd ceisiadau sy'n cynnwys darparu dysglau/antenau mewn lleoliadau o'r fath yn cael eu gwrthwynebu.

Safonau Dylunio Priffyrdd

113. Mae'r rhain yn benderfynyddion pwysig iawn o ragoriaeth a sensitifrwydd dylunio mewn ardaloedd hanesyddol. Anogir yr Awdurdod Priffyrdd i barhau i weithio gyda'r Awdurdod Parc Cenedlaethol a'r Cyngor Tref i wneud y defnydd gorau o safonau dylunio, i fod yn hyblyg lle bo hynny'n briodol ac i ddefnyddio'r deunyddiau a'r gorffeniadau mwyaf priodol lle mae adnoddau ariannol yn caniatáu. Mae hyn yn berthnasol i ardaloedd cadwraeth a'u lleoliadau.

Tir y Cyhoedd

114. Er bod cadwraeth a gwella eiddo preifat yn yr ardal gadwraeth yn bwysig, mae ardaloedd a nodweddion cyhoeddus (polion, ceblau, arwyddion, meinciau, biniau, goleuadau ac ati) yn cael effaith sylweddol ar rinweddau arbennig yr ardal. Wrth weithio gyda'r asiantaethau perthnasol, tynnir sylw at rinweddau arbennig yr ardal gadwraeth wrth ddarparu seilwaith priodol.

Ardaloedd Agored Hanfodol

115. Amlygir sawl ardal felly yn yr arfarniad, gan gynnwys gerddi bach preifat a gerddi cyhoeddus, y fynwent ac ardal y traeth. Mae'r lleoedd rhwng adeiladau yn hanfodol i'w lleoliad, yn ogystal ag i les y cyhoedd. Mae'r cyfle i ddatblygu yn yr ardaloedd hyn yn gyfyngedig ar y cyfan a bydd yn cael ei wrthsefyll oni bai y gellir dangos nad oes unrhyw effaith andwyol ar gymeriad yr ardal gadwraeth. Mae rhai ardaloedd yn cynnig cyfle i wella.

Coed a Gwrychoedd

116. Mae gan awdurdodau cynllunio lleol y pŵer i warchod coed, gwrychoedd a choetiroedd trwy wneud Gorchmynion Cadw Coed. Yn ogystal, mae darpariaeth arbennig ar gyfer coed mewn Ardaloedd Cadwraeth nad ydynt yn destun Gorchmynion Cadw Coed. Mae'n ofynnol i unrhyw un sy'n cynnig torri i lawr, difrigo neu docio coeden mewn ardal gadwraeth roi chwe wythnos o rybudd i'r awdurdod cynllunio lleol, ac yn ystod yr amser hwnnw gall yr awdurdod cynllunio lleol benderfynu a ddylid amddiffyn y goeden honno gyda Gorchymyn Cadw Coed.
117. Wrth ystyried a ddylid ymestyn amddiffyniad i goed mewn Ardaloedd Cadwraeth, dylai awdurdodau cynllunio lleol bob amser ystyried cyfraniad gweledol, hanesyddol ac amwynder coed. Mewn rhai achosion, gallai plannu coed newydd neu ail-blannu fod yn ddymunol lle byddai hynny'n gyson â chymeriad neu ymddangosiad yr ardal.

Rheoli a Gorfodi

118. Mae gan Awdurdod y Parc Cenedlaethol bwerau cynllunio presennol i unioni materion fel cyflwr gwael tir ac adeiladau, hysbysiadau gwaith brys a hysbysiadau atgyweirio ar gyfer adeiladau rhestredig ac adeiladau a strwythurau heb eu rhestru. Mae Deddf Cynllunio Gwlad a Thref (Gorchymyn Datblygu Cyffredinol) 1995 (fel y'i diwygiwyd) yn darparu hawliau datblygu a ganiateir ar gyfer mân waith adeiladu ar eiddo preswyl, gyda rhai cyfyngiadau mewn Ardaloedd Cadwraeth. Trwy ddefnyddio 'Cyfarwyddyd Erthygl 4 (2)', gellir cyfyngu ar hawliau datblygu a ganiateir ymhellach, ar gyfer datblygiadau preswyl.
119. Mae Deddf Cynllunio Gwlad a Thref (Gorchymyn Datblygu Cyffredinol) 1995 (fel y'i diwygiwyd) yn darparu hawliau datblygu a ganiateir ar gyfer mân waith adeiladu ar eiddo preswyl, gyda rhai cyfyngiadau mewn Ardaloedd Cadwraeth.

Atodiad A Deddfwriaeth, polisi a chanllawiau cenedlaethol

1. Mae Ardaloedd Cadwraeth yn cael eu diffinio o dan adrannau 91 (gan gyfeirio at adran 69) [Deddf Cynllunio \(Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth\) 1990](#) fel:
 2. *“ardaloedd o ddiddordeb pensaernïol neu hanesyddol arbennig, y mae'n ddymunol cadw neu wella eu cymeriad neu ymddangosiad”.*
 3. Mae adran 69 o'r Ddeddf, yn ei gwneud yn ofynnol i Awdurdodau Cynllunio Lleol nodi'r meysydd hyn, ac o dan adran 71 o'r Ddeddf, o bryd i'w gilydd, i lunio a chyhoeddi cynigion ar gyfer cadw a gwella'r ardaloedd hyn. Mae Adran 72 o'r Ddeddf yn gosod dyletswydd gyffredinol ar Awdurdodau Cynllunio Lleol i roi *'sylw arbennig i ddymunoldeb cadw neu wella cymeriad neu olwg yr ardal honno'*.
 4. Mae adran 74 o'r Ddeddf yn rheoli dymchwel mewn Ardaloedd Cadwraeth trwy ei gwneud yn ofynnol i gael Caniatâd Ardal Gadwraeth gan yr Awdurdod Cynllunio Lleol i ddymchwel adeiladau o fewn Ardaloedd Cadwraeth yn ddarostyngedig i rai eithriadau a wneir o dan adran 75 o'r Ddeddf. Mae adran 74 o'r Ddeddf yn rheoli dymchwel mewn Ardaloedd Cadwraeth trwy ei gwneud yn ofynnol i gael Caniatâd Ardal Gadwraeth gan yr Awdurdod Cynllunio Lleol i ddymchwel adeiladau o fewn Ardaloedd Cadwraeth yn ddarostyngedig i rai eithriadau a wneir o dan adran 75 o'r Ddeddf.
5. Mae Deddf [yr Amgylchedd Hanesyddol \(Cymru\) 2016](#) yn gwneud newidiadau i ddeddfwriaeth sy'n ymwneud ag amddiffyn a rheoli'r amgylchedd hanesyddol yng Nghymru. Mae'n cyflwyno mesurau ar gyfer rheoli newid i'r amgylchedd hanesyddol yn gadarnhaol, megis ei gwneud yn ofynnol bod pob cais am Ganiatâd Adeilad Rhestredig ac am Gydsyniad Ardal Gadwraeth yn cynnwys Datganiadau Effaith ar Dreftadaeth (gweler adran 6). Mae hefyd yn rhoi dyletswydd ar Lywodraeth Cymru i lunio Cofnod Amgylchedd Hanesyddol a'i ddiweddarau.
6. Mae [Polisi Cynllunio Cymru \(PCC\) \(11^{eg} Argraffiad\)](#) yn cynnwys canllawiau cynllunio cenedlaethol sy'n cydnabod Ardaloedd Cadwraeth fel asedau hanesyddol ac sy'n cydnabod yr angen i'r system gynllunio amddiffyn, gwarchod a gwella arwyddocâd asedau hanesyddol, gan gynnwys ystyried eu lleoliadau. Pwysleisir yr angen i benderfyniadau fod yn seiliedig ar ddealltwriaeth o effaith cynnig ar arwyddocâd ased hanesyddol. Mae'n egluro bod *amddiffyn, cadw a gwella asedau hanesyddol yn fwyaf effeithiol... wrth ddylunio cynigion newydd.*
7. Amcanion Llywodraeth Cymru mewn perthynas ag Ardaloedd Cadwraeth yw *diogelu neu wella cymeriad neu olwg ardaloedd cadwraeth, gan helpu ar yr un pryd i sicrhau eu bod yn parhau'n llewyrchus ac yn ffyniannus.* Mae'r polisi hefyd yn nodi *'dylai fod rhagdybiaeth gyffredinol o blaid diogelu neu wella*

cymeriad neu olwg ardal gadwraeth a'i lleoliad' ac mae'n gosod 'rhagdybiaeth gref yn erbyn rhoi caniatâd cynllunio ar gyfer gwaith datblygu, gan gynnwys hysbysebion, a fyddai'n amharu ar gymeriad neu olwg ardal gadwraeth neu ei lleoliad i lefel annerbyniol...'. Mae'r rhagdybiaeth hon yn berthnasol oni bai, mewn amgylchiadau eithriadol, lle mae datblygiad yn ddymunol ar sail budd y cyhoedd. Mae PCC hefyd yn esbonio y gall Arfarniadau Cymeriad Ardal Gadwraeth a Chynlluniau Rheoli gynorthwyo gyda swyddogaethau rheoli datblygu ac y dylai penderfyniadau dylunio sy'n ymwneud â chymeriad fod yn seiliedig ar ddadansoddiad o'r safle a'r cyd-destun.

8. Mae [Nodyn Cyngor Technegol \(TAN\) 24](#) yn darparu canllawiau cynllunio cenedlaethol manwl pellach sy'n ymwneud â phwnc yr amgylchedd hanesyddol ac, yn benodol, sut y dylid ystyried yr amgylchedd hanesyddol trwy'r broses gynllunio. Mae'r adran ar Ardaloedd Cadwraeth yn ymdrin ag agweddau gan gynnwys eu dynodiad a'u hadolygiad, Arfarniadau Cymeriad Ardal Gadwraeth, Cynllunio mewn Ardaloedd Cadwraeth, Cydsyniad Ardal Gadwraeth, Rheoli Hysbysebu, Coed, Gorfodi ac Apeliadau. Mae diffinio cymeriad pob ardal gadwraeth a nodi polisïau ar gyfer cadw a gwella trwy Arfarniadau Cymeriad Ardal Gadwraeth a Chynlluniau Rheoli, yn y drefn honno, yn cael eu hystyried yn ffyrdd o ddarparu sylfaen gadarnach ar gyfer polisïau cynllun datblygu lleol a phenderfyniadau rheoli datblygu.
9. Mae [Nodyn Cyngor Technegol \(TAN\) 12](#) yn darparu canllawiau cynllunio cenedlaethol sy'n gysylltiedig â dylunio a'i nod yw hwyluso dyluniad da a chynaliadwyedd trwy'r system gynllunio. Mae'n nodi buddion defnyddio Datganiadau Dylunio a Mynediad fel offer cyfathrebu i amlinellu sut mae dyluniad y cynnig datblygu wedi'i ystyried o'r cychwyn cyntaf a sut mae amcanion dylunio da wedi llywio hyn. O ran yr amgylchedd hanesyddol a'r Ardaloedd Cadwraeth, yn benodol, mae'n egluro y bydd angen mwy o gyfarwyddyd a chynngor gan yr Awdurdod Cynllunio Lleol ar sut y gellir darparu ar gyfer datblygiad newydd a rheoli newid mewn ardaloedd o gymeriad arbennig.
10. Mae CADW wedi cyhoeddi cyfres o ganllawiau arfer gorau i gefnogi'r newidiadau i ddeddfwriaeth yr amgylchedd hanesyddol yng Nghymru. Y mwyaf perthnasol o'r rhain yw [Rheoli Ardaloedd Cadwraeth yng Nghymru](#), sydd â'r nod o sicrhau dull cyson o ddynodi, gwerthuso a rheoli Ardaloedd Cadwraeth. O ran arfarniadau, mae'r rhain yn cael eu gweld fel offer hanfodol ar gyfer rheoli ardaloedd sydd eisoes yn bodoli yn gadarnhaol. Mae'n egluro eu pwrpas, y potensial i weithio gyda chymunedau lleol, cyrff trydydd sector ac ymddiriedolaethau archaeolegol, cofnodi adeiladau ac elfennau eraill, ffynonellau gwybodaeth, ac mae'n cynnwys awgrymiadau ar gynnwys. Mae ein canllawiau arfer gorau ar faterion cysylltiedig yn cynnwys [Rheoli Nodweddion Hanesyddol Cymru](#), [Aseidiadau Effaith ar Dreftadaeth yng Nghymru](#) a [Lleoliad Asedau Hanesyddol yng Nghymru](#). Yn 2011 cyhoeddodd Cadw hefyd: [Egwyddorion Cadwraeth ar gyfer Rheoli Amgylchedd Hanesyddol Cymru mewn Ffordd Gynaliadwy](#).

